

Mitja Ferenc

Vzroki za propad kulturne dediščine kočevskih Nemcev

Povzetek

Članek obravnava vzroke za usodo kulturne dediščine kočevske dežele, ki jo je njeno večinsko prebivalstvo pozimi 1941–1942 nenadoma in skoraj v celoti zapustilo. Izselitev kočevskih Nemcev, vojno opustošenje in povojno propadanje ter načrtno rušenje so imeli za nekoč razvito kulturno krajino katastrofalne posledice. Danes so obsežni deli nekdanjega ozemlja preraščeni z gozdom, naselja porušena in odstranjena. Nekdanja naselbinska kultura je skoraj v celoti izbrisana. Velika sprememba celotne krajine na Kočevskem je primer, ki bi mu po obsegu daleč naokoli težko našli enakega.

Reasons for the Deterioration of Cultural Heritage created by German Settlers in the Kočevje Region

Summary

The article discusses the reasons for the fate of the cultural heritage of the Kočevje region, which was suddenly and almost entirely abandoned by its majority population in the winter of 1941–42. The emigration of Germans from the Kočevje region, the devastation caused by the war, post-war ruin and systematic destruction left catastrophic consequences in a once highly developed cultural region. Today, extensive parts of this territory are overgrown by forests, its villages destroyed and wiped out. The culture of the former settlers has almost completely disappeared. The enormous change in the entire landscape of the Kočevje region is a case which, by its extent, could hardly be paralleled for miles around.

V tem članku Kočevsko iz praktičnih razlogov imenujem tisto območje, na katerem so do l. 1941 bolj ali manj strnjeno kot narodno mešan otok sredi Slovencev šest stoletij prebivali nemški prebivalci – kočevski Nemci (Kočevarji), čeprav se zavedam, da je Kočevska dejansko širše območje in zajema tudi kraje s čisto slovenskim prebivalstvom.¹ Po naselitvi v 14. stoletju so bili v naših krajih poslednji nemški poljedelski naseljenci, saj so Nemci kasneje v naše trge, mesta in vasi prihajali le še kot trgovci, uradniki, rudarji, obrtniki ipd. Kočevski Nemci so bili ena najstarejših nemških narodnih skupin zunaj Nemčije in Avstrije in edini agrarni nemški jezikovni otok na slovenskem ozemlju po prvi svetovni vojni. Jezikovni otok je obsegal približno 800 km in se je razprostiral od dolenskih obronkov nad Krko na severu, do pobočij nad Kolpo na jugu; na vzhodu od pobočij nad Belo krajino, na zahodu do notranjskih planjav za Loškimi Potokom in Prezidom. V teh mejah je meril od Sv. Petra nad Gorenjo Toplo Reberjo do vrhov nad

Spodnjim Logom okoli 30 km, od Mavrlena nad Črnomljem do Drage in Podpreske pri Loškem Potoku pa okoli 42 km.

Danes sodi ozemlje nekdanjega nemškega jezikovnega otoka v štiri upravne enote (občine). Večina ga je v občini Kočevje, na vzhodu in jugovzhodu sta dva manjša enaka dela v občinah Novo mesto in Črnomelj, še manjši del pa leži na severozahodu v občini Ribnica. Zunanje meje 44 katastrskih občin, na katere je območje razdeljeno, se skoraj povsem ujemajo z etnografsko mejo tega otoka.

Usoda kulturne dediščine na Kočevskem

Ob usodi, ki je doletela Kočevsko, so ostanki, ki bi posebej pričali o nekdanji nemški naselitvi Kočevske, zelo redki.

Od 177 naselij je bilo 112 požganih ali kako drugače uničenih in jih danes ni več ali pa sta ostali naseljeni le ena ali dve hiši. Veliko je naselij, ki uradno sicer obstajajo v Imeniku naselij Republike Slovenije,² vendar bi danes tam le s težavo našli kakšen kos obdelanega kamna ali kakšen drug preostanek naselja. Kraj, kjer je stala vas, razpoznamo samo še po sadnem drevju, nad katerim vedno bolj prevladuje nasilen gozd, betoniranih vodnjakih, na katerih se ponavadi vidi letnica izgradnje in začetnici lastnika, in temeljih poslopij, katerih ruševine so večinoma odstranili. Ti preostanki so značilni za večino nekdanjih naselij. Verjetno bi tudi v Evropi s težavo našli pokrajino, kjer bi kulturna krajina doživela take spremembe kot Kočevska.³ Tudi tista naselja, ki danes še obstajajo, so večinoma izgubila ali pa izgubljajo svojo prvotno obliko. Večine predvojnih zaselkov ni več.⁴ V Črnem Potoku, Travi, Kočevski Reki, Klinji vasi, Koprivniku, Dragi, Željnah, Livoldu, deloma še v Moravi lahko vidimo, kakšna so bila na Kočevskem obcestna naselja; v Občicah, Srednji vasi ter v Gornjih, Dolnjih in Novih Ložinah gručasta, v Stari Cerkvi, Črmošnjicah in Grčaricah pa središčna. V njih so se tudi ohranili različni tipi stavb.⁵ Le s težavo pa bomo na Kočevskem še našli leseno hišo ali pa hišo, krito s slamo ali skodlami.

Poleg celotnih naselij so na Kočevskem največjo izgubo utrpeli sakralni objekti. Na območju, s katerega so se pozimi 1941–1942 izselili kočevski Nemci, je bilo 17 župnij s 123 cerkvami in kapelami,⁶ večinoma na ozemlju današnje občine Kočevje (ena župnija je bila v današnji občini Novo mesto, dve v današnji občini Črnomelj in ena v današnji občini Ribnica). Danes stoji na omenjenem območju le še 28 cerkva.

Od 17 župnij cerkva, je ohranjenih le še osem, tri so v ruševinah, šest pa jih je bilo odstranjenih. Od 95 uničenih cerkva je le 12 takšnih, katerih ruševine so dobro vidne, ohranjen je ponavadi tudi zvonik. Od dvanajstih cerkva so vidni le še temelji in del obodnega zidu, pri šestih je še mogoče opaziti temelje, medtem ko od ostalih 65 cerkva ni več nobenega sledu.⁷

V 6 župnijah Borovec, Dolenja Topla Reber, Gotenica, Grčarice, Kočevska Reka, Stari Log, ne stoji noben sakralni objekt več, v 7 župnijah pa se je ohranil le po eden (župnije Koprivnik, Mozelj, Polom, Planina, Nemška Loka, Draga, Spodnji Log), v župniji Črmošnjice pa dva. Nekaj več cerkva se je ohranilo v obeh župnijah na Kočevskem polju, kjer so vasi v 40. letih na novo poselili: to sta župniji Kočevje (od 16 ohranjenih 8) in Stara Cerkev (od 6 cerkva so ohranjene 3)⁸.

Podobno usodo kot cerkve so doživeli tudi kapelice in znamenja. Od nekaj več kot 400 kapelic in znamenj se mi je posrečilo najti le še 38. Večina jih propada.

Kočevsko kulturno dediščino je v preteklih desetletjih raziskovalo več kot dvajset strokovnjakov, predvsem iz vrst kočevskih in drugih Nemcev ter Avstrijcev. Od tridesetih let našega stoletja so zlasti znani Walter Tschinkel, Richard Wolfram, Eberhard Kranzmayer, Maria Hornung, Maria Kundegraber in drugi, med slovenskimi razisko-

valci zadnjega časa pa predvsem Marjan Zadnikar, Ivan Komelj, Ivan Simonič, France Marolt in morda še kdo. Raziskovali so predvsem ljudsko kulturo, šege in navade, narečje, pesmi in pripovedke, ljudska verovanja, cerkveno umetnost idr.

Danes je raziskovanje kulturne dediščine kočevskih Nemcev zaradi njihove razseljenosti težje kot prej, ko so še živeli na Kočevskem, ostala so še cela področja, ki so raziskana le malo ali skoraj nič, npr. ljudski plesi, prehrana, kmečko orodje idr.

Od redkih materialnih ostalin, ki so se nam ohranile, je treba omeniti nemške napise v notranjosti ali na opremi v nekaterih od ohranjenih cerkva (Gorica, Spodnji Log, Stara Cerkev).⁹ Veliko redkost predstavlja znamenje, ki sameva v prostranih gozdovih Goteniškega Snežnika na višini 1135 m, in je edino še stoječe znamenje na Kočevskem z nemškim napisom. Zaradi redkosti sta pomembna tudi nemška napisa pri studencih v Suhem Potoku in Kočarjih, znamenje v Dolnjih Ložinah in spominska plošča padlim v 1. svetovni vojni v Stari Cerkvi. Ohranjeni sta tudi znamenji, ki so ju ob praznovanju 600-letnice naselitve l. 1930 v Pogorelcu pri Štalah in v Gačah postavili v spomin na opuščeni naselji. Na nekaterih portalih hiš so tudi še vidni nemški priimki. Kljub temu, da je večina od 38 pokopališč zravnanata ali pa so nagrobnike kočevskih Nemcev odstranili, so pokopališča v Koprivniku, Zajčjem Polju in deloma v Starem Logu, Kočevskih Poljanah, Novem Taboru, Mozlju, Livoldu najpomembnejši materialni ostanki, ki pričajo o 600-letnem bivanju kočevskih Nemcev sredi slovenskega ozemlja. Zanimivo je, da je največja zbirka predmetov iz življenja kočevskih Nemcev v Österreichisches Museum für Volkskunde na Dunaju. Večino gradiva je v 60. letih na Kočevskem zbrala dr. Maria Kundegraber.

29. oktobra 1988 sta bili na robu Kočevja, na Trati na kapeli, odkriti na kapeli dve marmorni plošči z napisoma v slovenščini in nemščini z nekaj pomembnimi letnicami o šeststoletni zgodovini Kočevja in Kočevskega od začetka naseljevanja nemških kolonistov. Poleti 1992 sta bili na cerkvi v Dragi prav tako odkriti dve plošči v obeh jezikih, ki pričata o naseljevanju Dragarske doline.

Vzroki za izgubo kulturne dediščine kočevskih Nemcev

Ob usodi, ki je doletela kulturno dediščino na Kočevskem, se v strokovni javnosti, predvsem pa v sredstvih javnega obveščanja, občasno pojavljajo vprašanja in tudi polemike o vzrokih za njen propad. Menim, da za propad kulturne dediščine na Kočevskem obstaja vsaj pet vzrokov. Ti so enaki za celo kočevsko območje in so med seboj povezani, vendar so na različnih območjih Kočevske različno prevladovali. Kočevski Rog in območje Kočevske Reke sta za prevladovanje vzrokov najbolj značilna primera. Kot je bila npr. za Kočevski Rog usodna italijanska ofenziva, tako je večina umetnostnozgodovinske dediščine območja Kočevska Reka doživela žalostno usodo v času zaprtosti območja, natančneje v letih 1953 in 1954, ko so bili nasilno porušeni vsi sakralni objekti in pokopališča, kasneje pa odstranjene še njihove ruševine. Primeri ohranjene kulturne dediščine so zato na nekaterih območjih zelo redki.

1. Izselsjevanje prebivalstva v tujino

Želja, ustvariti si boljše možnosti za življenje, je zvalila v tujino prenekaterega prebivalca slovenskih pokrajin. Kočevska je pri tem prav izstopala od drugih pokrajin, saj je bilo izseljevanje v tujino od tod veliko večje kot drugje.

Približno od 80. let prejšnjega stoletja so se kočevski Nemci začeli v večjem številu izseljevati v tujino, predvsem v ZDA. Tako je pred 2. svetovno vojno samo v New Yorku in Clevelandu živelo že okoli 13500 kočevskih Nemcev, torej več kot v sami domovini.¹⁰ Krošnjarjenje, značilna gospodarska dejavnost kočevskih Nemcev, je pripomogla, da je vedno več ljudi ostalo na tujem. S »havziranja«, s katerim so si ustvarili razmeroma visok življenjski standard, so se moški vračali k družinam enkrat letno, v času košnje in drugih večjih kmečkih opravil, ter se nato konec avgusta spet vračali v tujino. Vedno več se jih je za stalno naselilo v tujini.

Posledica izseljevanja je bila opustelost kmetij in naselij v nekaterih primerih tudi sakralnih objektov (podružna cerkev sv. Elije na gori pri Kozicah, kapela sv. Urha na Starološkem Griču). T.im. narodnostni katastrofi, ki ga je sestavilo učiteljstvo na Kočevskem, je l. 1936/37 popisalo vasi po šolskih občinah tega narodnostnega območja.¹¹ Primerjava nam pokaže, da je bila povprečno vsaka tretja ali četrta hiša na Kočevskem že opuščena ali pa je bila v razvalinah. Na nekaterih območjih, npr. v občini Koprivnik je bila opuščena že celo vsaka druga ali tretja hiša. Nekaj vasi je bilo že povsem razseljenih, npr. Gače, Pogorelec pri Gačah, Mirna Gora, Gornja Bukova Gora, Starološki Grič, Golobinjek. Število prebivalcev je od leta 1880 do leta 1931 upadlo z 21441 na 18002, leta 1936 pa na okoli 17179.¹²

2. Izselitev kočevskih Nemcev pozimi leta 1941/42

Ko so si l. 1941 vsi trije okupatorji razdelili slovensko ozemlje, sta območje nemškega jezikovnega otoka na Kočevskem in del Dolenjske prišla pod Italijo in bila nato maja istega leta tudi formalno priključena h Kraljevini Italiji. Kočevske Nemce, posebej še njihovo vodstvo, ki je pričakovalo vključitev Kočevske nemškemu zasedbenemu območju v severni Sloveniji, je italijanska okupacija Kočevske razočarala. 23. aprila 1941 so se odposlanci kočevskih Nemcev sporazumeli s H. Himmlerjem v Brucku na Muri za preselitev svojih rojakov v nemški rajh. Obljubljeno jim je bilo naselitveno območje ob Savi in Sotli, s katerega so nacisti nameravali izgnati veliko večino slovenskega življa iz okoli 100 km dolgega in okoli 10 do 15 km širokega pasu nasproti Ljubljanski pokrajini, in v t.im. Neodvisni državi Hrvaški. Ko bi od tam izgnali skoraj vse slovensko prebivalstvo, bi strnjeno naselili Nemce in tako ustvarili nemški branik. Po nacističnih zamislih naj bi bili nekakšni obrambni kmetje (Wehrbauern), ki bi s plugom in mečem varovali jugovzhodno mejo nemškega rajha.

Po lastnem štetju marca 1941 je na Kočevskem živelo 12.498 kočevskih Nemcev (okoli 2754 družin) v okoli 170 vaseh. Večina se jih je ukvarjala s poljedelstvom in živinorejo, in sicer 1889 družin, obrtniških družin je bilo 346. Skupna posest kočevskih Nemcev je znašala 47528 ha.¹³

31. avgusta 1941 sta vladi nemškega rajha in Kraljevine Italije v Rimu sklenili sporazum o preselitvi. Imovino preseljencev je prevzela nemška družba Deutsche Umsiedlungstreuhandgesellschaft, da bi jo v imenu preseljencev prodala novemu italijanskemu zavodu za nepremičnine Emona. Ko so okoli 37.000 Slovencev jeseni 1941 in pozimi 1941–1942 izgnali v okoli 500 taborišč Volksdeutsche Mittelstelle v Nemčiji, so se kočevski Nemci od 14. novembra 1941 do 22. januarja 1942 s 135 vlaki v t.im. šturmih¹⁴ preselili na naselitveno območje ob Savi in Sotli. Preselilo se je 2833 družin oziroma 11.509 oseb. Več deset vasi je popolnoma opustelo, v drugih je ostalo redko slovensko prebivalstvo.

3. Vojno pustošenje v letih 1942–1945

Po preselitvi kočevskih Nemcev, ki so morali pustiti doma vse nepremičnine in dve tretjini živine, so ostale njihove vasi in zaselki večinoma prazni. Italijanske oblasti so

poskusile območje ponovno poseliti z najemniki, ki bi »Emoni« plačevali določen del pridelka. Sprva so se ljudje prijavljali in je njih število maja l. 1942 doseglo 1346 (od 3000 predvidenih), nato pa so nemirne razmere to akcijo popolnoma ustavile. Ugotavljali so, da je med najemniki malo ljudi z drugih območij Slovenije in da je največ Slovencev s Kočevskega ali iz bližnjih krajev. Kot nam pričajo nekateri viri, je imela »Emona« namen, da zaradi pomanjkanja lesa v Italiji pogozdi odročna območja Kočevske, v dolinah, kjer so bile večje kmetijske površine, pa po vojni naseli Italijane (vojne veterane, dolgoletne fašiste).¹⁵

V veliki večini Kočevske je od maja 1942 do osvoboditve gospodovalo partizanstvo. Okupator je imel večinoma v lasti samo mesto Kočevje, ki je bilo zanj pomembna strateška postojanka za varovanje poti Ljubljana–Delnice–Kvarnerski zaliv. Mesto je bilo izpostavljeno nekaterim močnim napadom partizanske vojske in bombardiranju zavezniškega letalstva, utrpelo je veliko gmotno škodo, med številnimi hišami in gospodarskimi objekti je bil močno poškodovan tudi Auerspergov grad.¹⁶ Tudi podeželje so večkrat prekrižarile razne vojske in prizadele veliko gmotno škodo v izpraznjenih vaseh kočevskih Nemcev.

Najbolj je Kočevsko prizadejala velika italijanska ofenziva, ki je načrtno požigala izpraznjene vasi, da bi odvzela partizanom možnost udobnejšega bivanja. Od vseh kočevskih območij je bil najbolj prizadet Kočevski Rog (takratne občine Stari Log, Črmošnjice in Koprivnik), kjer skoraj nobena vas ni preživela italijanske okupacije. Po veliki italijanski ofenzivi so se pustošenja na Kočevskem nadaljevala v manjšem obsegu še tri leta.

Zemljevid, ki so ga naredili v odseku za gospodarstvo pri Predsedstvu SNOS pozimi leta 1944/45, kaže na obravnavanem območju 149 naselij, med njimi 93 popolnoma požganih in 13 deloma požganih vasi. Ohranile so se le vasi v dolinah (43).¹⁷

4. Povojno propadanje

Konec vojne na Slovenskem maja 1945 je pomenil tudi konec nemške kolonizacije v Posavju in Obsotlju. Jugoslovanske oblasti so tiste, ki se niso rešili z begom, zaprle v zbirna taborišča (Teharje, Strnišče pri Ptujju). Od tam so jih pregnale v Avstrijo, kajti na svoje domove so se morali vrniti slovenski izgnanci, velika večina hiš kočevskih Nemcev pa je bila v ruševinah. Poleg tega jugoslovanske oblasti iz nacionalnih razlogov niso imele interesa za ponovno poselitev precej prazne Kočevske z Nemci. Tako so kočevski Nemci nenadoma in končno postali brezdomci. Po začasni namestitvi v taboriščih na Štajerskem in Koroškem so se kasneje razkropili in naselili po avstrijskih in nemških pokrajinah, precej pa jih je odšlo v ZDA.

Premoženje preseljenih kočevskih Nemcev so zaplenili na podlagi odloka AVNOJ iz novembra 1944, po katerem je bilo zaplenjeno vse nemško premoženje v Jugoslaviji.¹⁸ Vse pravne predpise okupacijskih oblasti so razveljavili. Tako je tudi pogodba z dne 3. novembra 1942, s katero je bilo Emoni dano pooblastilo za nakup in prodajo nepremične imovine nemških preseljencev, postala neveljavna. Leta 1945 in 1946 so razlastili vse lastnike,¹⁹ ki so optirali, in 38 oseb nemške narodnosti (Volksdeutscherjev), ki so ostali na Kočevskem.²⁰

Težka povojna leta obnovi Kočevske niso bila naklonjena. Popis prebivalstva in naselij l. 1948 je pokazal, da je bilo neobljudenih kar 83 vasi, v nekaterih pa sta živeli le ena ali dve družini. Če bi ugotavljali stanje neposredno po vojni, bi lahko ugotovili še večje število povsem uničenih vasi, saj so nekatere ponovno poselili takoj po vojni. V času povojne obnove Kočevske ni nihče razmišljal o obnovi popolnoma uničenih vasi na odročnejših območjih (Kočevski Rog), saj so imeli dovolj dela pri obnovi vasi po dolinah in odpravi v vojni povzročene gmotne škode. Tudi v naslednjem obdobju, ko so zaradi industrializacije

zacije pritegovali ljudi s podeželja v mesta za industrijsko delovno silo, ni nihče mislil na obnovo popolnoma uničenih krajev. Tisoče požganih poslopij je zato kmalu docela propadlo in se spremenilo v kupe kamenja. Po vojni je zemlja prešla v »splošno ljudsko premoženje«, večino sta od l. 1952 upravljala Kmetijsko gozdarsko podjetje Kočevje in Podjetje Snežnik.

Kočevski so namenili posebno vlogo, saj naj bi tam zgradili velikopotezni in idealni vzorec socialističnega kmetijskega gospodarstva. Zato ponovna, individualna naselitev na nekdanjih posestvih ni bila dovoljena. Sicer pa spričo popolnega opustošenja in uničenja kočevskih vasi, poslopij, deloma pa tudi že kmetijskih zemljišč in površin takšna naselitev niti ne bi bila mogoča brez izdatne pomoči države.

V letih obnove so bili zastavljeni nekateri premalo premišljeni načrti v zvezi s socialistično kmetijsko proizvodnjo, ki so se izjalovili, eni prej, drugi pozneje. Izkazalo se je, da je na večjih območjih, kot je Kočevska, možno reševati številna vprašanja le ob upoštevanju vseh naravnih, človeških in gospodarskih dejavnikov. Tako so konec 40. in v začetku 50. let v nekaterih povsem porušeni naseljih (Rajhenav, Stari Breg, Planina, Komolec, Kačji Potok, Podstence, Sredgora, Blatnik) zgradili ali obnovili nekaj hiš in večjih hlevov. Vendar so večino njih opustili že čez nekaj let.

Kočevska je po vojni skoraj zamenjala svoje prebivalstvo, saj je po nekaterih raziskavah tu l. 1953 prebivala le nekaj več kot četrtnina ljudi v svojem rojstnem kraju. V razseljene vasi na Kočevskem so se začeli doseljevati novi prebivalci, med vojno zvečine okoliški, po vojni pa so prihajali iz vseh delov Slovenije in tudi Jugoslavije. Naseljevali so se predvsem v večjih, ne preveč poškodovanih naseljih. Vendar jih je le del nato ostal na Kočevskem in le redki so tod pognali korenine.

Obsežna območja Kočevske so ostala zapuščena. Ruševine požganih krajev, kapelice, znamenja, vaške lipe so ostale pozabljene in so hitro propadale. Graditelji novih poslopij, največkrat gozdarskih in lovskih hiš, so z razvalin odnašali gradbeni material. Graditelji gozdnih cest so z ostanki nekdanjih vasic, cerkvic in znamenj prišli najceneje in najlažje do materiala za nasipavanje cest. Pri tem je bilo mnogo uničenega resnično brez potrebe, na nekulturen način in v pregorečem brisanju sledov nekdanjih časov. Največje spremembe na Kočevskem so postale vidne šele čez deset in več let, ko je gozd začel preraščati na nekdanje kmetijske površine. Poznavalci so ugotovili, da je gozd samo po vojni osvojil približno 300 km² novih površin, to je kar tretjino nekdanjega kočevskega nemškega narodnostnega območja.²¹ Stopnja gozdnatosti je zato zaradi izpraznitve območja v primerjavi z drugimi deli Slovenije izredno velika in dosega 82,0 % celotne površine (l. 1972), kar je skoraj 100 % več kot l. 1886 (41,4 %). Gozd se izredno hitro širi na nekdanjih obdelovalnih površinah, predvsem na pašnikih in njivah. Delež obdelovalnih površin je npr. l. 1896 znašal skoraj 30 %, 70 let kasneje pa le še 11 %.²²

5. Načrtno rušenje iz nacionalnih in ideoloških razlogov

V začetku in sredi 50. let sta slab odnos do kulturne dediščine Kočevske, predvsem do sakralnih objektov in pokopališč, označevala dva temeljna razloga. Tisti, ki so upravljali na Kočevskem, so si iz nacionalističnih razlogov prizadevali nasilno odstraniti ostanke »tujega«, t.j. nemškega življa. Zato ne samo, da niso poskrbeli za ohranitev tistega, česar nista uničila čas in vojna, temveč so celo nasilno uničevali vse »nemško« z ognjem in razstrelivom. Drugi razlog je bil ideološka nestrpnost, s katero so še posebej goreče uničevali sakralne objekte: cerkve, kapelice, znamenja itd.

Kljub temu, da se pogosto poudarja le rušenje z ideološkim predznakom, menim, da je imel velik pomen tudi nacionalni razlog. Sakralni objekti, ki so bili odstranjeni v tem obdobju, so bili namreč vsi razen enega na nekdanjem nemškem jezikovnem otoku. Če bi prevladoval le ideološki razlog, bi upravičeno pričakovali, da bi cerkve rušili tudi zunaj

Rogati hrib med obema vojnama

Rogati hrib leta 1991

tega območja, še posebej tam, kjer so vasi opustele ali pa je v njih ostalo redko slovensko prebivalstvo (obkolpsko in kostelsko območje).

Načrtna rušenja so bila skoraj vsa le v sedanji občini Kočevje v prvi polovici petdesetih let, kar priča o posebnem položaju tega območja.

Ugotoviti natančno kdaj so katero cerkev porušili, za večino niti ni mogoče. Za to bi morala biti opravljena natančna raziskava celotnega območja ob preselitvi in takoj po vojni. Dragoceno sliko o stanju umetnostnogođodovinske dediščine v obdobju neposredno po vojni si lahko ustvarimo iz poročil spomeniškovarstvenega zaupnika za kočevski okraj Janka Trošta v letih 1947 in 1948 in iz gradiva, ki ga je popisala topografska ekipa l. 1947 v delu kočevskega okraja.²³

Po dozdej zbranih podatkih lahko sklepamo, da je bilo v tem obdobju odstranjenih najmanj okoli 25 do 30 cerkva in kapel, ki so prebile vojno z ohranjeno opremo; kraji, v katerih so stale, so bili še naseljeni. To velja predvsem za župnije Kočevska Reka, Kočevje, Mozelj in Stara Cerkev. Vsi tri objekte župnije Gotenica pa so podrli po izdelitvi prebivalcev po l. 1948 in »zaprtju« območja.

Skoraj za večino cerkva, ki so preživele vojno, bi lahko rekli, da so bile v zelo slabem stanju. Bile so nacionalizirane, duhovniki so upravljali po več župnij skupaj, cerkve so bile večinoma odrpte in iz njih je bilo moč neovirano odnesti opremo. Naselja so povečini naseljevali sezonski delavci ali priseljenci, ki v naselju niso pognali korenin. Seveda je pomembno vlogo odigral tudi odnos politike in oblasti do sakralnih objektov, posebej na Kočevskem. Ker za obnavljanje ni bilo ljudi, sredstev, volje, dovoljenj s strani posvetnih oblasti, so cerkve, ki so preživele vojno, propadale. V cerkvi je lahko vsak delal, kar se mu je zahotelo. Nevzdrževane strehe so začele propadati in pogosta je bila krada opreme. Sčasoma so stavbe dajale videz opuščeniosti, zapuščeniosti, zanemarjenosti in ljudje, ki so jim bile napoti, so začeli s pritiski, da je treba opuščene cerkve odstraniti, tako kot so na veliko odstranjevali ostanke poslopij v opuščeni naseljih, vse pod pretvezo odstranjevanja ruševin oz. ureditve naselja. Prve so bile po vsej verjetnosti odstranjene tiste cerkve, ki so bile že poškodovane bodisi iz časa vojne ali kasneje. Cerkev so običajno najprej poškodovali, ponavadi zažgali ali delno minirali. Ponekod se je to zgodilo ponoči, drugje pa je prišla delovna ekipa, redkim prebivalcem odmerila uro ali dve časa, da odnesejo opremo, nato pa cerkev porušila. Kasneje so komunalni delavci s stroji ruševine enostavno odstranili. Danes le še redki prebivalci ali poznavalci s pripomočki (kataster, stari zemljevidi) vedo za natančen položaj mnogih sakralnih objektov.

Opombe:

1. Geografski pojem Kočevska se v literaturi uporablja zelo različno. Nekateri ga enačijo z območjem nekdanjega okraja Kočevje, ali z območjem sedanje občine Kočevje, drugi z nekdanjim jezikovnim otokom kočevskih Nemcev, tretji pa temu otoku dodajajo še obkolpsko in kostelsko območje.

2. Imenik naselij v SR Sloveniji. Stanje 1. 7. 1982. Ljubljana 1983.

Danes uradno obstajajo le 104 naselja; 78 v občini Kočevje, 15 v občini Črnomelj, 8 v občini Novo mesto, in 3 v občini Ribnica. Od teh je kar 28 (26 v občini Kočevje) takšnih, da so nenaseljena, v redkih stoji še kakšna hiša ali ruševina, v večini pa so celo brez vidnih ostankov.

3. Podobno, vendar manj tragično usodo je doživelo območje Döllersheim v Spodnji Avstriji, kjer so nemške oblasti v letih 1938/42 iz okoli 50 vasi izselile okoli 7000 oseb. Območje je bilo zaprto do sredine 80. let.

Margot Schindler: Wegmüssen. Die Entsiedlung des Raumes Döllersheim (Niederösterreich) 1938–1942. Wien 1988.

4. Zaselki, naselja z 2–10 hišami so bili najpogostejša oblika naselij na Kočevskem. Bilo jih je kar 55.

5. Kočevska ni imela enotnega tipa hiš. Že pri posameznih naseljih je bilo veliko več raznolikosti kot pri drugih vaseh na Slovenskem. Vzroki za to so bili predvsem gradbeni material, klima, relief zemljišča, narava, tradicija prinešena iz različnih slovenskih krajev, tradicija in vplivi nemških kolonistov, vplivi krošnjarjev in stiki s sosednjimi pokrajinami, gospodarski in socialni položaj, splošni kulturni razvoj itd.

6. Letopis ljubljanske nadškofije l. 1935, Ljubljana 1935.

7. Ohranjene ruševine so še v naseljih Blatnik, Brezje, Gorenja Topla Reber, Gradec, Knežja Lipa, Komarna vas, Kočice, Kumrova vas (na Kumrovi gori), Nemaška Loka, Nova Gora, Novi Tabor, Polom, Pugled, Sredgora, Srednja Bukova Gora, Starološki Grič, Suhli Potok, Svetli Potok, Topli Vrh, Trava, Trnovec, Vimolj.

Mitja Ferenc: Kočevska. Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev. Ljubljana 1993.

8. Gojko Zupan, Mitja Ferenc, dr. France M. Dolinar: Cerkve na Kočevskem nekoč in danes, Ljubljana 1993.

9. Oprema iz 95 porušeni cerkva je večinoma uničena, če pa se je ohranila, so jo prenesli ali prodali drugam ali pa so jo odnesli in shranili opazovalci in akterji teh dogajanj. Do danes smo uspeli izslediti dele opreme le iz okoli 15 kočevskih cerkva.

10. Dr. Jože Rus: Jedro kočevskega vprašanja. Kočevski zbornik, Ljubljana 1939.
11. Inštitut za narodnostna vprašanja, f. 142.
12. Mitja Ferenc: Kočevska – Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev, Ljubljana 1993. str. 28
13. Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945, Maribor 1968, str. 550–667.
14. Kočevski Nemci so pred začetkom 2. svetovne vojne območje razdelili na 25 upravnih enot (sturmov) oz. na enako število krajevnih skupin Švabsko-nemške kulturne zveze (Kulturbund).
15. Branko Korošec: Usoda kočevske zemlje med vojno. Obzornik 12, Ljubljana 1983.
16. Iz karte, ki prikazuje predvideno kolonizacijo je razvidno, da so nameravali poseliti ožji pas zahodno ob cesti Kočevje–Koblerji in območje vzhodno od te ceste do vasi Mala Gora, Kleč, Stari Breg, hriba Hren in nato po Roški cesti do Željn, Šalke vasi in do Kočevja. Območje bi zajelo 17 vasi predvojnih občin Kočevje in Kočevje – okolica.
17. Ruševine gradu, v katerem so po vojni še delovale nekatere okrajne službe, so začeli odstranjevati že l. 1947, dokončno pa so jih odstranili v začetku 50. let. Danes na mestu gradu stojita veleblagovnica Nama in spomenik, posvečen zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju.
18. Inštitut za novejšo zgodovino, Predsedstvo SNOS, odsek za gospodarstvo.
19. Uradni list DFJ, št. 2/1945.
20. Odlok, ki ga je predsedstvo AVNOJ sprejelo 21. novembra 1944, je določal, da z dnem, ko stopi v veljavo, preide v državno last »vse imetje oseb nemške narodnosti z izjemo onih Nemcev, ki so se borili v vrstah NOV in POJ«. Odlok je stopil v veljavo 6. februarja 1945, ko je bil objavljen v Uradnem listu DFJ.
21. Arhiv Slovenije, fond KUNI, odločbe o razlastitvah.
22. Arhiv Ministrstva za notranje zadeve, seznam izseljenih Volksdeutscherjev.
23. Milan Ciglar: Raziskave o posledicah izpraznitve gozdnate kulturne krajine, prikazane na primeru Kočevske, Ljubljana 1978. str. 22
24. Isti.
25. Arhiv Zavoda Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, poročila za leto 1947 in 1948, Zgodovinski arhiv Ljubljana, zapuščina Janka Trošta, dr. Marijan Zadnikar: Gradivo za umetnostno topografijo Kočevske, Ljubljana 1968.